

Л.В. Бойко-Бойчук

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Київ

СУСПІЛЬНІ РЕФОРМИ ЯК КЕРОВАНІ СОЦІАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ: ВИМОГИ ДО МОДЕЛІ

Сформульовані вимоги до моделі суспільної реформи та виділені їх три групи: 1) вимоги, зумовлені особливостями функціонування соціальних систем; 2) вимоги до процесу моделювання; 3) вимоги до компонентів моделі.

Ключові слова: модель, соціальна інновація, вимоги до моделі, модель реформи як соціальної інновації.

Надзвичайно складним завданням для дослідника може стати аналіз досвіду впровадження реформ в Україні. Значна кількість публікацій на цю тему присвячена недолікам тієї чи іншої конкретної реформи (менше — методологічним помилкам, але більшою мірою — законодавчим вадам або опорі реформам тощо). Аналітики шукають причини невдач і роздумують над новими підходами до вивчення складного феномену реформ. І хоча тема реформ обговорюється уже тривалий час, нез'ясованими залишаються питання: як спроектувати ефективну реформу (тобто спрямовану на отримання запланованого результату); яким чином втілити задум авторів реформи; як впровадити реформу, відповідну суспільним запитам, а отже знизити суспільний опір реформі тощо.

У цьому контексті нагромадження суспільних проблем в Україні за роки незалежності, на думку автора, є своєрідним індикатором методологічної недоопрацьованості та недостатності уваги як до реформ окремих сфер суспільного життя, так (що особливо важливо) і до їх поєднання в інтегроване адекватне суспільним запитам ціле. Останнє актуалізує проблему вивчення вимог

до моделювання соціальних реформ. Моделюванню соціальних процесів присвячували свої роботи визначні розробники теорії мереж: *Т. Парсонс* (структурно-функціональний підхід), *П. Бурд'є* (теорія поля), *Г. Хакен* та *І. Пригожин* (синергетичний підхід), котрі заснували наукові школи, в основу яких покладено відповідні моделі соціальних систем. Головним завданням дослідника є вибір власної позиції з урахуванням існуючих знань. Моделювання об'єкта (або вибір оптимальної моделі з ряду існуючих) соціальної системи є важливим і визначальним кроком у ході проектування реформи.

Водночас реформа як система заходів, спрямованих на здійснення певних суспільних змін, передбачає впровадження нововведень, які, поширюючись, стають соціальними інноваціями (ними можуть бути і добре забуті норми, традиції тощо). Визначення реформи як керованої соціальної інновації у вітчизняних дослідженнях на сьогодні є новим кутом зору.

У попередніх дослідженнях автор наводить вичерпне поняття змісту «соціальна інновація» та виділяє три типи її визначень як поняття:

1) ідей, стратегій, концептів, організацій, форм організацій;

2) процесу здійснення змін (впровадження нових рішень), триваючу соціальну зміну нестандартних рішень соціальної проблеми, розвитку структур, принципів, практик;

3) здійснення змін у поведінці, переважностях людей, змін у процесах впливу на зміни, у регулюванні, політиці, організаційних структурах і практиках.

Спільною для всіх трьох груп визначень ознакою соціальної інновації є її належність до реалізації соціальних потреб, на що вказують всі без винятку автори.

У даній статті автор має на меті сформулювати вимоги до моделі реформи як керованої соціальної інновації. Під вимогами розуміються скоріше умови, які необхідно враховувати у процесі формування моделі реформ. Виокремлюються такі групи: 1) вимоги, зумовлені особливостями функціонування соціальних систем; 2) умови (вимоги до) процесу моделювання; 3) вимоги до компонентів моделі.

До першої групи вимог (умов) до моделювання реформи як керованої соціальної інновації, зумовлених особливостями функціонування соціальної системи як об'єкта дослідження, відносяться деякі з розглянутих нижче: включеність суб'єкта в об'єкт, складність соціальних систем, проходження складними системами фаз життєвого циклу, внутрішня цілісність, контекстуальність розвитку соціальних систем, темпосвіт, інерційність елементів системи.

Розуміння *включеності суб'єкта управління в об'єкт* (у даному разі йдеться про особу, що приймає рішення щодо заходів по реформуванню) дає можливість враховувати такі особливості: пов'язаність суб'єкта й об'єкта — суб'єкта як невід'ємної частини об'єкта; умовність суб'єкт-об'єктного поділу, продиктовану ходом моделювання їх взаємодії (а саме: позитивних і негативних зворотних зв'язків, мереж і структур їх інтеракцій, каналів ресурсообмінів тощо) і, головне, парадокс самоопису, пов'язаний з нездатністю системи описати саму себе повністю. Неможливість самоопису підтверджується, зокрема, теоремами *К. Гьоделя* про непо-

вноту (1931 р.) і парадоксом *Б. Рассела* (1903 р.). Так, за першою теоремою Гьоделя [1] у будь-якій достатньо складній несуперечливій теорії існує твердження, яке засобами самої теорії неможливо ані довести, ані заперечити. Схожий до неї (теореми) парадокс Б. Рассела формулюється так: нехай K — множина всіх елементів, які не містять себе як свого елемента. Чи містить K само себе як елемент? Якщо так, то за визначенням K , воно не повинно бути елементом K — протиріччя. Якщо ні — то воно повинно бути елементом K — знов таки протиріччя [2]. Спираючись на теорему Гьоделя і парадокс Рассела, можна твердити, що внаслідок включеності суб'єкта в об'єкт унеможливується повний самопис соціальної системи через неможливість повного відокремлення суб'єкта і погляду на об'єкт «ззовні».

Розглядаючи соціальні інноваційні процеси, *І. Москальов* аналізує парадокс самоопису: соціальні системи є системами з включеним суб'єктом-спостерігачем. У цьому зв'язку поняття складності набуває ще одного контексту, пов'язаного з парадоксом самоопису і самореферентності соціальної системи. Управління інноваційним процесом передбачає активну участь суб'єкта зміни, вибір (рішення), процедури його закріплення. Однак сам вибір завжди є внутрішньою операцією системи і є, таким чином, контингентним (випадковим), що допускає можливість іншого вибору. Тут ми нашоуємося на парадокс, пов'язаний з нездатністю системи описати саму себе повністю (парадокс самоопису). Усвідомлення недосконалості мислення (незавершеності і безперервності процесу соціальної рефлексії) відкриває простір для нового інтелектуального пошуку, а отже для інновацій [3].

Однією з умов адекватного моделювання соціальної системи є врахування її *складності*: наявності у системі великої кількості складових (елементів, підсистем, частин), структурної стійкості, емерджентності; проходження соціальною системою точок біфуркації у стані нерівноважності і нестійкості; наявності ви-

черпної кількості можливих станів системи (потенційних аттракторів); дії «принципу підпорядкування елементів» (за Г. Хакеном) т. зв. параметрам порядку (які не детермінують, а направляють шляхом встановлення своєрідних “кордонів” (обмежень) поведінку елементів системи, задаючи для них межі їх індивідуальної та спільної діяльності); здатності до впорядкованої спільної діяльності елементів у напрямку утворення нової структури — самоорганізації; амбівалентності хаосу (адже хаос виступає як руйнівна сила, так і сила, що будує (креативна), маючи в собі низку потенційних структур, одна з яких за певних обставин розвитку системи стає домінуючим аттрактором) і т. ін.

Загалом поняття «складності» (іноді вживають «комплексності») було і залишається центральним у системному підході: за якими критеріями відносити систему до складної або простої; яка характерна поведінка такої системи; як на неї впливати тощо, Але особливої ваги цьому поняттю надає підхід синергетичний. У синергетиці відповідь на питання про те, **що** є показником складності системи — кількість елементів чи складність взаємодії цих елементів — стало одним з фундаментальних положень, розроблених Брюссельською школою. Її представники Г. Ніколіс та І. Пригожин одними з перших пов’язали складність системи з характером взаємодії елементів. Показником складності системи є не стільки наявність великої кількості елементів системи, скільки складність поведінки (взаємодії) цих елементів [4, с. 11–12]. Така складність поведінки елементів системи є показником здатності її компонентів не тільки до утворення структури та узгодженої взаємодії, але і здатності до зміни структури системи — переходу з одного стану рівноваги до іншого.

Перехід з одного стану рівноваги до іншого відбувається в певній фазі «життєвого циклу». Об’єктивне проходження системою чотирьох класичних фаз детермінує поведінку соціальної системи та пояснює особливості такої по-

ведінки на різних етапах. *Перша* фаза — фаза стійкого стану системи — характеризується наявністю домінуючого аттрактора та постійним відтворенням системою специфічної для неї структури. Особливістю *другої* фази розвитку системи є розбалансування цієї системи та накопичення в ній флуктуацій. Фаза біфуркації — *третья* фаза розвитку системи — характеризується руйнуванням структури системи та зв’язків між її елементами, а також процесом вибору системою одного з потенційних аттракторів. Зрештою, на останню — *четверту* — фазу розвитку соціально-політичної системи вказує процес становлення нового домінуючого аттрактора [5].

Важливим вихідним пунктом будь-якого системного дослідження є уявлення про *цілісність* досліджуваної системи. Відповідно до концепції холізму головним у розумінні предмета є ціле, а не його частини. До того ж ціле більше суми складових частин. Цілісність характеризується новими властивостями й якостями, що не властиві окремим частинам, але виникають в результаті їх взаємодії. Частини в межах цілого та поза ним мають різні властивості [6, с. 6]. Необхідно зауважити, що в синергетичній лексиці послуговуються низкою термінів, які характеризують різні ступені стійкості цілого, утвореного в процесі самоорганізації, — *цілісність, ціле, тотальне ціле*, — розрізнення між якими було проведено вітчизняною дослідницею І. Добронравовою [7, с. 142]. В останній час з’явилося поняття «логіки цілого», запропоноване В. Моїсєєвим [8].

Контекстуальність розвитку об’єкта моделювання передбачає розгляд взаємодії його з іншими оточуючими системами — їхніх взаємовпливів, конкретно-історичних та територіальних умов функціонування об’єкта, історії розвитку системи тощо — тобто все те, що визначає унікальність конкретного соціального об’єкта. Важливою характеристикою такої соціальної системи є інтенсивність соціальних змін, що відбуваються в ній — *темносвіт* (термін вироблений представниками російської

школи синергетики), за допомогою якого пояснюється, **як** та **чому** виникають синергізми (додаткові ефекти) під час об'єднання різних частин в соціальних системах. Складна структура, що сформувалася (внаслідок самоорганізації), починає розвиватися швидше завдяки структурі з більш швидким темпосвітом, яка увійшла до складу системи. В результаті об'єднання складна структура попадає у більш швидкий темпосвіт, ніж темпосвіт найшвидшої простої структури, котра стала її частиною [9, с. 136].

Остання, розглянута у цій групі, характеристика — *інерційність* — зумовлює необхідність врахування минулого досвіду (особливо негативного) системи, її елементів, який впливатиме на сприйняття влади як такої та її реформ зокрема.

Процес моделювання соціальної реформи як керованої соціальної інновації (*друга* група умов) є важливим чинником успіху в її здійсненні в цілому. Водночас для адекватного сприйняття конкретного об'єкта у ході формування його моделі важливо враховувати характерні риси всього класу об'єктів, до яких даний об'єкт відноситься (у нашому випадку — соціальних систем).

Врахування особливостей функціонування соціальних систем (об'єкта моделі), віднесених до першої групи вимог, дозволяє стверджувати, що особливості функціонування й історія розвитку об'єкта впливають на формування свідомості та його сприйняття особою, яка приймає рішення. Отже, сформована *модель відображатиме уявлення суб'єкта як частини об'єкта* (згадаймо першу теорему К. Гьоделя про неповноту та парадокс Б. Рассела). Модель суспільної реформи також має відображати сутність і бути *адекватною складності об'єкта* реформування і водночас вона має бути *наочною, зрозумілою для сприйняття і зручною при користуванні*.

Крім того, модель має відображати *завершене уявлення реформаторів і формувати цілісне сприйняття у стейкхолдерів* про заплановані

у ході реформи зміни. Вагомим чинником ефективної суспільної реформи є *адекватність реформативних заходів етапу життєвого циклу соціальної системи*, етапу розвитку об'єкта (конкретному історичному моменту), територіальним особливостям (згадувана вище контекстуальність), що особливо важливо враховувати під час запозичення аналогів з інших культур та, можливо, інших етапів життєвого циклу країни-аналога. Варто поставити й спробувати розв'язати питання про те, чи існують універсальні правила аналогізування для перенесення моделі з однієї країни в іншу? Розробка таких правил є, очевидно, найактуальнішим завданням для України [10, с. 81].

Ефективність аналогізування прямо залежить від *врахування темпосвітів соціальних систем у різні часи* — темпосвіт ХХ і початку ХХІ ст. значно вищий в порівнянні, приміром, з ХІХ ст. Прискореність соціальних процесів впливатиме на швидкість проходження управлінського сигналу й отримання зворотного зв'язку; інтенсифікацію інформаційного обігу й накопичення; збільшення кількості публічних заходів (зустрічей з громадськістю, громадських слухань, круглих столів, прес-конференцій тощо).

Мало досліджена, але важлива особливість соціальних систем — *інерційність* — вимагає від реформатора врахування досвіду суспільних груп, інтереси яких зачіпатиме реформа, у т.ч. досвіду невдалих реформ, патерналістських настроїв і, як наслідків, *недовіри до влади й опору змінам*.

Трансформування вимог, зумовлених особливостями функціонування соціальних систем (першої групи), у вимоги моделювання соціальної реформи як керованої соціальної інновації (*друга* група) показано в таблиці. Розкриття у межах даної статті проблем (самоопис системи самою себе, складність, цілісність, темпоральність, інерційність тощо) у ході моделювання соціальних об'єктів об'єктивно неможливе, тому таблиця демонструє лише пов'язаність вказаних проблем з моделюванням реформ як керованих соціальних інновацій.

Вимоги до компонентів моделі (*третьа* група вимог). Виходячи з розуміння того, що будь-яка соціальна інновація приводить до змін у соціальній системі і (як було з'ясовано раніше) пов'язана з реалізацією соціальних потреб, аналіз цього поняття слід здійснювати шляхом послідовного вивчення інших пов'язаних з ним понять: спочатку категорія «соціальна система» (об'єкт реформування), далі — «зміни соціальної системи» і, нарешті, — «керована соціальна інновація». Очевидно, що найширшим з трьох понять і визначальним для інших є категорія «соціальної системи», а отже її характеристики (перша група вимог до моделі) мають враховуватися під час створення як моделі змін соціальної системи, так і моделі керованого впровадження соціальної інновації, що дасть можливість забезпечити методологічну цілісність загальної моделі керованих соціальних інновацій.

У результаті, досліджуючи реформи як керовані соціальні інновації з точки зору суб'єкта управління, варто розглядати їх як зміни в

об'єкті управління. У такому разі моделювання процесу змін включатиме формування моделей трьох різних за природою соціальних систем:

1) *модель об'єкта управління*, тобто особисте уявлення особи, котра приймає рішення, про структуру, функції й особливості функціонування змінюваної нею системи (така модель відображає погляд на об'єкт дослідження в цілому);

2) *модель необхідних змін в об'єкті управління*, тобто бажаніше стану системи або тих внутрішніх змін, які особа, яка приймає рішення, прагне реалізувати зміни (така модель дає змогу подивитися на предмет змін в об'єкті, умовно кажучи, «з середини» системи і зосередитися на окремому компоненті системи, не випускаючи з уваги його взаємопов'язаності і, до певної міри, залежності від інших частин системи та компонентів інших систем);

3) *модель управління змінами в об'єкті*, в якій відображається, як бажані зміни в об'єкті управління впроваджуватимуться практично (тут,

Перенесення особливостей функціонування соціальних систем на вимоги до моделювання соціальної реформи

№ пор.	Особливості функціонування соціальних систем (перша група вимог до моделі)	Вимоги до моделювання соціальної реформи як керованої соціальної інновації (друга група вимог до моделювання)
1	Включеність суб'єкта в об'єкт	Модель відображає уявлення суб'єкта як частини об'єкта
2	Складність системи	Адекватність складності моделі складності об'єкта реформування
3	Проходження системою фаз життєвого циклу	Наочність, зрозумілість для сприйняття і зручність у користуванні
4	Внутрішня цілісність	Адекватність реформативних заходів етапу життєвого циклу соціальної системи
5	Контекстуальність розвитку	Модель повинна відображати завершене уявлення реформаторів і формувати цілісне сприйняття реформи у стейкхолдерів
6	Темпосвіт	Адекватність реформативних заходів конкретному історичному моменту та територіальним особливостям
7	Інерційність елементів системи	Прискореність соціальних процесів впливатиме на: швидкість проходження управлінського сигналу й отримання зворотного зв'язку; інтенсифікацію інформаційного обігу та накопичення інформації; збільшення кількості публічних заходів тощо
		Врахування досвіду невдалих реформ, патерналістських настроїв і, як наслідок, недовіри до влади й опору змінам

фактично, мова йде про механізми управління соціальними інноваціями як змінами).

Об'єднання трьох різних за природою моделей — модель об'єкта, модель процесу (змін) і модель управління процесом змін — дасть можливість створити *інтегровану модель керованої соціальної інновації*. Отже, слід сформулювати вимоги до поєднання складових такої моделі, а саме: кожна складова інтегральної моделі має бути адекватною своєму функціональному місцю; сукупність складових повинна бути достатньою для моделювання всього об'єкта; складові інтегральної моделі мають бути пов'язані між собою.

Необхідність і можливість моделювання ходу впровадження соціальних інновацій за допомогою інтегрованої моделі, яка складається з трьох моделей, опосередковано підтверджується тим, як різними авторами розглядаються соціальні інновації. Три вище наведені і виокремлені автором типи визначень соціальної інновації, напевне, відображають різні етапи формування публічної політики, інакше кажучи — проектування соціальних змін. Суб'єктом же прийняття рішення не обов'язково виступатиме представник органів влади — це може бути представник політичної сили, що запроваджує нову виборчу технологію, або представник громадської організації, що вирішує певну суспільну проблему, тощо. Зокрема, нові ідеї, стратегії, концепти, форми організації будь-чого мають відношення до світоглядної моделі або уявлення особи, яка приймає рішення про здійснювані в об'єкті управління соціальні зміни. Процес здійснення змін, впровадження нових ідей тощо стосується шляхів, механізмів реалізації рішення (**як** змінювати — наша третя модель). І, зрештою, предметом зміни в об'єкті управління як надскладній системі є поведінка людини (**що** змінювати — наша друга модель). Така диференціація на три групи визначень зумовлена концентрацією їх авторів на різних складових всього феномену суспільних змін.

Водночас, як показує практика вітчизняного реформування, процес проектування будь-якої суспільної реформи часто або не включає

етап формування моделі реформи, або у ньому чітко не вербалізовано модель, яку покладено в основу запланованих проєктантами суспільних змін. Втім ефективна реформа передбачає не тільки виписані і зрозумілі всім її учасникам (стейкхолдерам) кроки і способи її реалізації, але й наявність у всіх спільного уявлення про складність і особливості функціонування сфери реформування.

ВИСНОВКИ

1. Методологічна налаштованість на цілісне охоплення процесів соціальних змін, на наш погляд, мінімізує часто недоцільне та некоректне спрощення у ході моделювання складних соціальних об'єктів.

2. Цілісне моделювання змін соціальних процесів, починаючи з об'єкта змін (і, головним чином, базуючись на його особливостях), ілюструє характерне для сьогодення етапу розвитку науки уявлення про складність соціальних об'єктів і здійснюваних в них змін і водночас спрощує пошук спільної мови між різними стейкхолдерами через охоплення всього феномену в цілому.

3. Вимогами до моделі реформи як керованої соціальної інновації можуть бути: 1) *вимоги, зумовлені особливостями функціонування соціальних систем* (включеність суб'єкта в об'єкт, складність, проходження фаз життєвого циклу, цілісність, контекстуальність, темпосвіт, інерційність); 2) *умови (вимоги до) процесу моделювання* (модель відображає уявлення суб'єкта як частини об'єкта, є адекватною складності об'єкта, наочною, зрозумілою для сприйняття, зручною у користуванні, відображає завершене уявлення реформаторів і цілісне сприйняття у стейкхолдерів про зміни, є адекватною етапу життєвого циклу системи, враховує опір змінам і прискореність соціальних процесів); 3) *вимоги до компонентів моделі* (моделювання процесу змін складатиметься із трьох компонентів-моделей: моделі об'єкта управління, моделі необхідних змін в об'єкті управління, моделі управління змінами в об'єкті — моделі механізмів).

4. Наведені вимоги до моделі ілюструють можливість і необхідність реалізації ідеї цілісності: об'єкта змін, самих змін та механізмів здійснення цих змін в єдиній інтегрованій моделі реформи як керованої соціальної інновації.

5. Три виокремлені автором типи визначень соціальної інновації відображають різні компоненти інтегративної моделі реформи як керованої соціальної інновації (та різні етапи формування публічної політики), інакше кажучи — проектування соціальних змін. Це — нові ідеї (уявлення про об'єкт), зміна поведінки (**що** змінювати) і механізми (**як** змінювати).

Подальші дослідження будуть спрямовані на формування інтегральної моделі реформи як керованої соціальної інновації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Теорема* Геделя о неполноте // <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
2. *Парадокс* Рассела // <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
3. *Москалев И.* Технологические основы социально-инновационного государственного управления // Материалы Международного форума «Проекты будущего: междисциплинарный подход» (16–19 октября 2006, г. Звенигород). / <http://spkurdyumov.narod.ru/Moskalev23.htm>.
4. *Николис Г., Пригожин И.* Познание сложного: Пер. с англ. В.Ф. Пастушенко. — М.: Мир, 1990. — 344 с.
5. *Бойко-Бойчук Л.* Синергетичний підхід у політичних дослідженнях (на прикладі аналізу політико-владної взаємодії у територіальних громадах в Україні). Дис... канд. політ. наук. — К., 2005. — 220 с.
6. *Степин В.С.* Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность // Вопросы философии. — 2003. — № 8. — С. 5–17.
7. *Добронравова И.* Синергетика: становление нелинейного мышления. — К.: Лыбидь, 1990. — 152 с.
8. *Моисеев В.И.* Философия и методология науки // http://society.polbu.ru/moiseev_sciencephilo/ch43_i.html.
9. *Князева Е.Н., Курдюмов С.П.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация и темпоры. — СПб.: Алетейя, 2002. — 414 с.
10. *Бойко-Бойчук Л.* Метод аналогій у соціально-політичних дослідженнях // Політичний менеджмент. — 2007. — № 4(25). — С. 74–82.

Л.В. Бойко-Бойчук

СОЦИАЛЬНЫЕ РЕФОРМЫ
КАК УПРАВЛЯЕМЫЕ СОЦИАЛЬНЫЕ
ИННОВАЦИИ: ТРЕБОВАНИЯ К МОДЕЛИ

Сформулированы требования к модели общественной реформы и выделены их три группы: 1) требования, обусловленные особенностями функционирования социальных систем; 2) требования к процессу моделирования; 3) требования к компонентам модели.

Ключевые слова: модель, социальная инновация, требования к модели, модель реформы как социальной инновации.

L.V. Boyko-Boychuk

SOCIAL REFORMS AS CONTROLLED SOCIAL
INNOVATIONS: SPECIFICATIONS TO A MODEL

Specifications to a model of social reform are formulated and divided into three groups: 1) specifications as main feature of social systems; 2) specifications to modeling process; 3) specifications to model's elements.

Key words: model, social innovation, specifications to model, model of reform as social innovation.

Надійшла до редакції 12.01.09.